

L'ANTELLA MORISCA

VALERIÀ BENETÓ FERRANDO

Quan em proposaren participar en la publicació que ara teniu a les mans, una mena d'orgull em va recórrer des del cap fins els peus, de què voleu que us parle?... el meu interlocutor ràpidament em va dir: - Del tema que vulgues, centrat en Antella... i és això precisament, el meu objectiu, mostrar-vos, convèncer-vos que a l'Arxiu Històric Municipal de Castelló hi ha documentació del tema que vulgueu, centrat en Antella. Només falta anar treballant aqueixa informació, localitzar-la, llegir-la, triar-la i donar-la a conèixer. Per quina raó està a Castelló?, doncs perquè s'hi ha conservat gran part de la documentació notarial d'aquells anys, com ara, la compra d'una casa, d'un tros de terra, un testament, les cartes nupcials, etc ... no vull dir que hi haja llibres d'Antella, sinó que hi han llibres on es conté molta informació sobre Antella; personalment, alguna coseta ja he dit: del negoci i transport de la fusta, del repoblament d'Antella després de la expulsió dels moriscos; hui parlaré de L'Antella morisca.

Antella era un nucli habitat des de la prehistòria; els seus habitants s'havien dedicat preferentment al conreu de la terra i transformaren

a força de treball un paisatge no massa diferent de l'actual, si no pensem en les varietats de cultius que dominaven, però en general, trobem a les acaballes del segle XVI un terme que a grans pinzellades resultaria més o menys així: venint de l'Oest entre el Xúquer i la muntanya predomini de la terra campa barrejada de morerars per les partides i paratges de L'Oro, La Vana, Xarquia, Barranc de la Manyana; al sud del poblat, entre la Sèquia Reial i el Xúquer, a les esgoletges de l'assut, els arrossars; al Pla, terra de morerars i vinya, i a les terres més fondes, també arrossars; anant cap a l'Est per les partides Viver, Sort Major, Racó o L'Horta Baixa, entre d'altres, terres campes, morerars, figuerals i vinya; i al Nord, el secà, la Muntanya i les Sorts, on predomina l'olivera i el garrofer, per on pasturava el ramat caprí, on estaven els corrals de ruscos d'abelles. Avui tot és tarongers i caquiers, efectivament, però l'escenari és el mateix, un terme limitat per un riu donador de vida, travessat per dues sèquies, La Reial i la del Lloc, un poblat situat al límit entre la muntanya i la terra fèrtil, pobladors espargits a la manera morisca, preferentment sota l'ombra protectora de la

Torre del Senyor d'Antella i més enllà Xarquia, Roseta, Pintor, i Rafalet; dispersió convenient per voler viure prop de la terra que es treballava, però, d'altra banda, el temor a les riuades o la conveniència d'agrupar-se per viure amb més seguretat en poblats tancats per portals.

Desconeixem la ubicació exacta dels nuclis urbans de La Xarquia, La Roseta i el Pintor que hem conegut ja deshabitats; El Rafalet, en canvi, tenia terme propi, i unes condicions impositives específiques diferents a les d'Antella:

(1809 AHMC) En la venda d'un tros de terra entre Francesc Balle i Lluís Carig de mal nom Paddon... "in partida vulgo dicta del Masil termino del Rafalet..."

(1809 AHC) "...de tot l'oli que de mi haveu comprat en diverses partides i en diversos temps fins hui y per les peytes del Rafalet fins Sent Joan de Juny Mil cinch cents noranta y nou..."

(1793 AHC) més clar ho veiem al protest dels Jurats d'Antella del 4 d'Octubre del 1603 "...y que lo mag. Francisco Nieto Alcayd de Antella no obstant la costum i practica es anat a abatollar los noguers en les terres sites del Rafalet y voler aquell partir com en efecte los partide quatre una per a la senyoria y lo qual feu a descontento y sens licencia ni parer dels del Rafalet que per ço dihuen los dits jurats protesten per conservació dels drets del Rafalet ..."

L'Antella morisca que trobem als papers de Castelló no és la dels Cervató. sinó la dels Salvador, una societat dual, enfrontada, que havia de coexistir, que es necessitaven els uns als altres i on ningú oblidava el seu passat: la majoria de la població eren els moriscos, anomenats Nous Cristians als papers oficials des de la Revolta de les Germanies; batejats a la força havien perdut el nom, alguns el cognom, i d'altres tot, fins la seua religió, que ara practicaven d'amagat, però que exterioritzaven sempre que podien, inclús quant no era adient, com ara, fer-se llogar diumenges, no anar a missa, circumcidat els xiquets, celebrar els divendres, vestir-se, parlar, i viure ocults com a musulmans que eren, per a patir la incomprensió del qui els havien donat la possibilitat de ser cristins; mataven moltons orientats cap a la Meca a la fi del Ramadà, defugien menjar porc, preparaven els seus àpats segons el seu costum i elaboraven saborosos postres que nosaltres hem heretat: arnadí, monjàvenes, la mona..., però havien de mudar

alguns costums; tal vegada el més cruel fou l'obligació de ser soterrats com a cristians, i en lloc de portar el difunt fora del poblat, en un lloc ventilat amb paretons perquè no hi entraren els animals, havien de ser sebollits dins l'església, la seua antiga mesquita .

Mentre que la fórmula cristiana no deixava lloc als dubtes, per exemple, el Testament de Miquel Domingo 25/10/1595(1840 AHMC): ..."*En apres recomanant la mia ànima a mans de n. Senyor Jesucrist, elegisc sepultura en la esglesia del present lloc on se solen soterrar los demes cristians vells*"...la fórmula morisca per a ser soterrat sembla un poc més ambigua: "...on ho son los vehins i habitants de dita Baronia"...

D'altra banda, els papers de Castelló testimonien abusos per part del senyor, quan interpreten el conveni amb els seus vassalls de manera molt peculiar:

16/agost/1591(1826 AHMC)

..."*personalment comparegue l'honorable Joan de Iturbi Rajoler, commorant en lo dit lloc de Antella. Lo qual dix i relació feu que està en veritat que lo senyor del lloc de Antella está igualat amb ell, i li te que donar lo miller de rajoles que estan en lo rajolar de Antella a 25 R.C. cada miller que hi ha venut a rahó de Cinc sous i es per causa que lo dit senyor de Antella te obligació de donar-li a ell dit Joan Iturbi tots los homes que hauria mester per a fer les rajoles, tallar la llenya y altres semblants coses pagant -los tan solament a rahó de huit diners per jornal y setze per cavalcadura. Lo qual dit Iturbi diu eser gran perjuí y detriment per a la aljama del dit lloc de Antella.*

Continuen les formalitats de rigor i acaba amb..." *Present foren per testimonis Francesc Tití de Cotes y Joan Fuleyme de la Foia de Bunyol, Nous Cristians atrobats en lo rajolar de Antella.*"

...o imposen contínuament noves condicions: la resposta de l'Aljama serà sempre intentar afavorir els seus, mentre que el senyor feudal procurarà negar-los el dret de reunió, o imposar-los certs gravàmens reials mitjançant una declaració consensuada sense faltar a la veritat, però tot per obtenir un benefici il·lícit.

25 d'Abril 1598(1831 AHMC) "...A Universos e sengles officials del prent. regne de Val. al qual o als

quals les presents pervendran y presentades seran, Sertifique jo Joseph Casanova Notari públic del regne de Valencia com en lo dia de hui constituït personalment en lo present lloc de Antella, en pressentia de mi dit notari, y dels testimonis dels dejús escrits, Pere Lluís Salvador cavaller Senyor del present lloc de Antella y del Rafalet interroga a Francesc Ballester y Francesc Fotoa del Rafalet del dit lloc de Antella, diguen si los veïns y habitants del dit lloc del Rafalet paguen y acostumen pagar lo Morabatí al Senyor de Antella o al rei nostre senyor, los quals com fossen presents juraren en ma y poder de mi dit notari com a persona pública a nostre senyor y deu Jesus Christ y als sants quatre evangelis de aquell sots virtut del dit jurament responnent a dit interrogatori dixeren ço es los dits Francesc Ballester y Francesc Fotoa que ells han pagat y acostumen a pagar lo Morabatí al senyor de Antella y no al rey y per ser com son del Rafalet y han oit dir a sos pares y als seus antipasats que los del Rafalet paguen lo Morabatí als senyor y no al rey y que així havem pagat ells tot temps y lo dit Gaspar Diner dix quell havia vist que lo dit Morabatí los del Rafalet lo pagaven al senyor del dit lloc y no al rey y ha oit dir a sos pares y a sos antipassats que los del Rafalet pagaven y acostumen pagar lo Morabatí al senyor que no al rey. De totes les quals coses lo dit senyor de Antella y Rafalet requeri a mi dit notari lin rebes acte de fe als efectes que a ell se puga mes aprofitar...A totes les quals coses foren present per testimonis Francesc Amira major y Joan Alamí Pardo nous cristians de Antella habitants.”

14 d'Abril del 1599 (1832 AHMC) el Justícia i els Jurats d'Antella sol·liciten correctament i formal “...quels donas y concedis licencia per a poder ajustar lo dit Consell, lo qual en continent los respon que no volia dar licencia sino que li portasen per scrit lo que li demanen y que vist – lo sen faria lo que mes de Justicia convendrà fer...”

13 de Juny 1590 (1826 AHMC) “... en lo dia de despus de hui feu crida pública per lo present lloc d'Antella que tot se aparellas per anar a la cequia a escurar y portar aygua per a regar les terres per a poder sembrar la dacsa y altres fruits sots pena de xixanta sous, y que aquells no han curat fer ninguna de dites coses...(potser motius tindrien, perquè més endavant l'escrit diu)...Ell (el senyor) esta promte per a comptar cada matí de sis a set hores y pagar tot lo que serà declarat, oferint-se promte fer tot ço y quan

te obligació de fer segons lo capítol d'establiment en la tal cequia requirent...(davant la declaració el justícia i els jurats)... present l'Aljama dixeren y repongueren que estan promptes...per portar l'aygua de la dita cequia...”

Encara que formalment eren cristians, i s'organitzaven com a tals, i representaven les funcions del poder conjuntament amb les autoritats cristianes, els moriscos mai no deixaren ni la seua organització bàsica, L'Aljama, ni les seues autoritats ni càrrecs. Hi havia el Justícia, els Jurats, i el Batlle, però també continuava existint l'Alfaquí, màxima autoritat en la llei musulmana, tant en justícia com en l'ensenyament, l'Alamí que era qui presidia l'Aljama, i altres càrrecs de menys rellevància però no menys importants en la vida social, com eren els Consiliaris, Nuncis, Heralds, etc... una maquinària ben engreixada però molt vigilada perquè no fos efectiva:

Aquest document és una Certificació, en la qual un testimoni narra uns fets davant un notari que ha de donar fe; no hi ha jurament del deposant, perquè si no, hi constaria. Comença la narració pel final, on el Síndic Francesc Ballester exposa:

17 setembre 1594(1828 AHMC)

“Pere Lluís Salvador Senyor de la dita Baronia te disturbis i apostats tots los vasalls per ço que faria 15 dies mes o menys, lo dit senyor per obs de obrar la casa de la senyoria de la present Baronia de Antella, manà a tanda a tots los vasalls . A ell dit senyor de Antella ben vist oposades ningú s'hi ha gosat de deixar de anar a portar a tanda algeps de Sellent y en altres parts ben vist ell dit senyor paga tan solament a rahó de huit diners per home y cavalcadures lo qual es en gran frau dels dits vasalls , per ço que dihuit diners [....]de cada dia.

Tot lo qual es un gran perjuí y detriment de dita Aljama per ço que ningú pot treballar ses heretats ni fer sos obs necessaris per poder alimentar, ni tampoc es pràctica ni costum de dita Baronia de Antella que lo senyor puga manar a tanda cinquanta ni sixanta vasalls tots en un dia, sino que un dia mane sis homes y altre dia altres sis homes y per a que mes clarament se mostre la veritat del fet, lo dit Síndic en lo dit nom requeri a mi dit notari que per quan quasi tota la aljama de dita Baronia en lo dia de hui son anats per l'algepsar del lloc de Sellent,

los portadors del algeps son los següents (ve ara una relació de nom i cognoms de 42 habitants d'Antella) tots junts i cadascu per si ab ses cavalcadures.”

Acaba l'acte amb les formalitats pertinents, i serà el Síndic de la Baronia qui requerirà el notari per donar-hi fe... ”*per als efectes que mes de justícia aprofitar li puixa y dega;*”

“Foren present de testimonis a dites coses los honorables Juan Moltó y Pere Real guardians de dit lloc i Baronia de Antella.”

Les aljames reunides conformaven diferents organitzacions tot depenent de la finalitat que abastaven; hi ha diversos documents que ens parlen de les “filloles” que responien a la unió de diferents aljames amb finalitats fiscals, impositives o recaptatòries. Cadascuna de les dinou demarcacions fiscals en què era dividida la població morisca del Regne de València el 1602 eren: Sogorb, Benaguasil, la Vall d'Uixó, Xelva, Bunyol, Cofrents, Tous, Alberic, Càrcer, Xàtiva, Castelló del Duc, la Vall d'Alfàndec, Gandia, Oliva, Ondara, la Vall de Gallinera, Guadalest, Cocentaina i la Vall d'Elda.

I a quina pertanyia Antella, doncs? a la de Tous: Antella, Navarrés, Sumacàrcer, Quesa, Bicorp, Benedrís, Tous, Terrabona i Millars.

La fillola tenia prou autonomia per a concertar amb d'altres més pròximes temes diversos, com ara el nomenament de síndics per assistir a reunions a València, recaptar el donatiu pel casament del rei, etc...

Però encara hi havia una superestructura més important: *la Universitat dels Nous Convertits del Regne de València*, que era l'organisme pel qual hi havia comunicació, interlocució directa entre el poder, el Rei i la seua cort, i els màxims representants de la comunitat islàmica al País Valencià. El document que tot seguit es transcriu ens parla del moment previ a la presa de la decisió de l'expulsió, i l'última estratègia pacífica per evitar-la; recull, per mostrar a qui corresponia, tots aquells privilegis, ordres i documents que, conservats i custodiats a Alberic, tornaven a veure la llum per evitar la irremeiable decisió, que ja estava presa:

19 de Maig del 1609 (1823 AHMC)

Sapiguen tots que jo Joan Nadet Nou Convertit del suburbi de la Ciutat de Sogorb habitador, altre dels síndics i escrivà de la Universitat dels Nous Convertits del present Regne, i Cristofol Germe altre Nou Convertit del Suburbi de de la vila de Cocentaina Habitador, síndic i clavari de la dita Universitat del Nous Convertits del present Regne de València... (Continua l'escrit amb les formalitats de nomenar el notari que els va registrar en la acceptació del càrrec)... En el lloc d'Alberic... foren rebuts en la casa de Lluís Sabba :

Primo Un privilegi donat i atorgat per Don Carlos per la divina Clemència emperador dels Romans en favor dels Nous Convertits del Regne de Valencia fet a la Vila de Monzó en 17 de Juliol del 1528

Item, Una provisió patent i decret de sa Majestat amb la qual la mag. Del Rei Don Felip en favor dels Nous Convertits del Regne de València ho concedí en la Vila de Madrid en 12 de Octubre del 1571

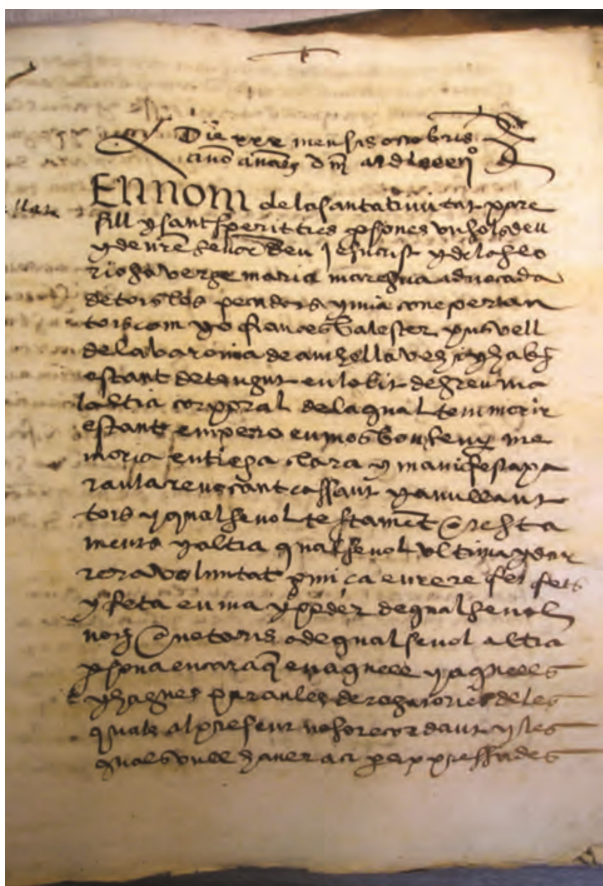
Item Una provisió i decret de Don Diego de Espinosa, Cardenal i Inquisidor General, concedit en la vila de Madrid a favor dels Nous Cristians del Regne de Valencia en 6 de Octubre del 1571.

Tots los quals actes i privilegis estan recondits dins una capsà de llanda.

Hem parlat d'una societat dual, Cristians Nous i Cristians Vells, però Antella ens reserva una sorpresa: aquesta dualitat és teòrica, perquè en la pràctica, les coses no són tan tallants; hi he detectat un matrimoni mixt, un cristià vell es casà amb una musulmana i el matrimoni no va generar que el nou membre s'ajustés a recer de l'antiga cristiandat; el tracte no fou convertir la musulmana en cristiana, sinó que el cristià es convertí en musulmà; potser només és una anècdota:

Qui eren els cristians vells? Què en sabem? poc, certament poc; apareixen a les actes notariales bàsicament com a testimonis, i com hi figura l'ofici podem establir que bàsicament la gran majoria eren gent d'ocupació militar:

Francisco Nieto Alcaid del dit Lloc i Baronia de Antella 14 d'abril de 1593 (1827 AHMC)

Primer full del testament de Francesc Ballester (1801 AHMC) 30 d'octubre 1582

Pere Vila Alcaid d'Antella 1607 (1855 AHMC)

Joan Moltó y Pere Real Guardians del dit Lloc i Baronia de Antella 17/9/1594 (1822 AHMC)

14 d'agost 1596 Gaspar de Rojas Procurador del Senyor de Antella..."constituo et ordino et in Judicem del Capbreu delego in dita Baronia..."

El 24 de gener de 1601 (1833 AHMC) Pere Lluís Salvador, Senyor d'Antella "... malalt en lo llit, confesa haver fet dos memorialis que es troben en poder de Frare Joan Saravia del ordre de Sant Francesc regent la curació la rectoria del dit lloc de Antella.

Foren testimonis al acte Cristofol Navarrete, Vicent Martorell i Joan Jornet del dit lloc de Antella, foren testimonis dels memorialis Miquel Sanchis, Gaspar de Rojas i Blai Sanz."

Una vegada llicenciats servien els senyors tot fent les funcions d'Alcaid, de guàrdia particular del senyor, o de guarda del terme. Com que l'edat no perdona i aquesta ocupació és per a joves, el titular del càrrec acaba els seus dies treballant un trosset de terra o fent de estatger (qui s'encarrega del conreu d'una finca rústica i té cura de les coses que hi pertanyen) per les cases de camp del senyor.

Hi ha d'altres cristians vells, si descomptem el rector i la seua ocupació: tenim llauradors que conreen la terra i viuen en cases amb veïnat de religió diferent, d'altres tenen un ofici, com ara hostaler, rajoler, saboner, o solen ser comerciants o llauradors forasters que no tenen prou terra als seus llocs d'origen i compren o arrenden terres i cases a Antella per negoci, d'altres són ambulants i ofereixen els seus serveis a tota la població, com els ferrers, fusters, obrers de vila, etc...

Dos mons incapaços de trobar-se, amb necessitat de conviure, i una ruptura anunciada, l'expulsió, no volguda pels propietaris dels terrenys, va evidenciar la necessitat de nous repobladors per a treballar les terres dels senyors feudals.

Fins el 1609 els dos mons conviuen en un mateix escenari tot interpretant un mateix paper, amb l'única diferència que cadascú li resava (si és que resava) a un Déu, mentre l'il·luminava el mateix sol, o s'emmirallava per la mateixa lluna. L'expulsió donà pas a la substitució; uns nous pobladors vindrien, uns hi estarien de pas, d'altres romandrien per generacions, i en aquells papers de Castelló trobarem gran part del que visqueren.

Algú hi vol fer una miradeta?.